

Monument de afirmare a unei noi epoci în istoriografia română, cartea de căpății a lui Nicolae Densușianu „*Istoria revoluțiunii lui Horia*“ își serbează acum centenarul. Ea și-l serbează după ce timp de un veac a stat la temelie tuturor lucrărilor asupra răscoalei de la 1784. O recunoaște însuși acad. David Prodan în recenta-i monografie: „Un nume însă trebuie neapărat înscris pe frontispiciul acestui edificiu ridicat cu trudă, al lui Nicolae Densușianu, memoriei căruia închin această lucrare. Fie acest gest un pios omagiu omului și cărții sale care se mai citește și azi după o sută de ani, omagiu sîrguinței și probității pe care a durat-o, sufletului pe care și l-a pus în ea“¹ Și într-adevăr, dacă privim în urmă, edificiul lui Densușianu a fost ridicat cu multă trudă.

Stabilit în România, în primăvara anului 1878, înaintă Societății Academice un manuscris de cca. 2000 pagini asupra „*Revoluțiunii lui Horia*“, solicitînd sprijin pentru definitivarea operei sale și eventuala, apoi, tipărire pe spesele Societății. Manuscrisul a suscitat interes deosebit, raportor fiind G. Bariț.² În urma cererii adresate de Densușianu Societății Academice, în august 1878, prin care solicita înlesnirea cercetărilor în arhivele și bibliotecile din Ungaria și Transilvania, la 30 septembrie prin președintele înaltului for științific, Ion Ghica, i se comunică hotărîrea Societății Academice Române pentru continuarea cercetărilor în vederea elaborării lucrării privind „*Revoluțiunea lui Horia*“.³ Vom stăruii puțin asupra conținutului acestui document întrucît el reprezintă cu adevărat un program al Societății Academice care viza nu numai depistarea strictă a materialului documentar asupra evenimentului de la 1784, ci depistarea unui întreg ansamblu de documente păstrate în arhivele din Ungaria și Transilvania privind istoria românilor în general.

Menționăm că pentru această cercetare lui N. Densușianu i s-a alocat suma de 1500 lei, sumă suplimentată în 12 ian. 1879 cu încă 1000 de lei⁴. Considerată ca o adevărată misiune, cercetarea monografului lui Horia, în cele opt puncte fixate de Societatea Academică, trebuia să se oprească asupra următoarelor obiective:

1. Cercetarea Muzeului național din Pesta, conservator al unor documente inedite pentru perioada 1780—1784 și cu deosebire colecția Eder și Jankovich.

¹ D. Prodan, *Răscoala lui Horia*. Ediție nouă, revăzută. București, 1984, p. 10.

² Al. Lapedatu, *Activitatea istorică a lui Nicolae Densușianu (1846—1911)*, București, 1912, p. 18.

³ B.A.R. *Arhiva N. Densușianu*, III/acte 3.

⁴ B.A.R. *A. Treb. Laurian către N. Densușianu*, S $\frac{44(4)}{DXXXIII}$.

2. Cercetarea depozitelor Muzeului transilvan din Cluj, colecțiile Mike Sandor, Iosif Kemény, Bánffy, Aranka.

3. Cercetarea colecției de documente cu privire la evenimentele întâmplate în Transilvania la 1784 care se află în biblioteca contelui Teleki din Tg. Mureș.

4. Totodată trebuiau cercetate manuscrisele fondului mitropolitului Alexandru Sterca Suluțiu și orice alte documente ce s-au aflat în colecțiile din Blaj.

5. De asemenea colecțiile private, strinse în biblioteca Bruckenthal din Sibiu.

6. Afară de aceste recomandări esențiale, Densușianu este însărcinat a nu neglija vizitarea nici uneia din localitățile învecinate „... care v-ar putea prezenta vreun document sau vreo notiță interesantă pentru subiectul D-tale precum sînt Alba Iulia, Oradea, Aiud, Brașov etc.“

7. Pe lângă cercetările speciale privind evenimentul de la 1784 „Societatea Academică așteaptă de la D-ta ca să culegi orice alte documente cu interes pentru istoria românilor în genere“.

Și, în fine, ultimul punct al dispoziției Societății Academice prevede ca toate documentele copiate, după terminarea misiunii sale, să fie depuse la Cancelaria Societății Academice împreună cu un raport detaliat asupra investigațiilor făcute.

Plecat în misiunea sa la sfîrșitul anului 1878 N. Densușianu în cele 15 luni cit a lucrat în arhivele din Ungaria și Transilvania a strîns un impresionant material documentar. Raportul său⁵ prezentat Academiei Române la 16 martie 1880 reprezintă nu numai o simplă dare de seamă privind rezultatele cercetărilor sale ci și o sursă perenă de informație istorică. Cele 6 capitole ale *Raportului*, cu o bogată anexă de Documente tipărită pe 107 p., dovedesc seriozitatea cu care N. Densușianu a privit și și-a îndeplinit misiunea încredințată de Academie. Față de dispoziția primită inițial, el a depășit cu mult sfera cercetărilor. Impresionantul *Raport* relevă cu pregnanță insistența cercetătorului, străduința sa în descoperirea celor mai însemnate documente relative la istoria poporului său. Cu modestie spune că „În timp de 15 luni cit a ținut misiunea aceasta am cercetat peste tot 12 biblioteci și 16 arhive. Am studiat peste tot locul diferite colecțiuni de manuscrise și documente, ce pot să reverse o lumină nouă sau să deschidă perspective mai vaste în domeniul istoriei noastre naționale“.⁶ Și într-adevăr cele 38 de volume manuscrise, depuse la Academie, respectiv la Biblioteca Academiei, intrate în literatura de specialitate drept Caietele lui Densușianu⁷ dovedesc cu prisosință modul ireproșabil în care acesta și-a îndeplinit misiunea. Cercetările sale, trebuie s-o recunoaștem, într-o scurtă perioadă de timp pentru o muncă titanică, au vizat arhivele și bibliotecile din Pesta și Buda, arhiva comitatului Bihor, arhiva Episcopiei greco-catolice din Oradea, arhiva comitatului Cluj, arhiva primăriei din Alba Iulia, arhiva

⁵ *Analele Academiei Române*, secț. I, seria II, tom, II, (1879—1880), p. 103—223.

⁶ *Idem*, p. 103.

⁷ I. Bianu; R. Caracaș, *Catalogul manuscrisurilor românești*, vol. II, fasc. I, Buc., 1906, p. 75.

bisericii românești din Cîmpeni, din Abrud, arhiva comitatului Hunedoara din Deva, arhiva mitropoliei din Blaj, arhiva Universității săsești din Sibiu, biblioteca Muzeului ardelean din Cluj, biblioteca contelui Samuel Teleki din Tg. Mureș, biblioteca Bathyanicum din Alba Iulia, biblioteca Muzeului Bruckenthal din Sibiu, biblioteca Gimnaziului luteran din Brașov, dar și persoane particulare care într-un fel sau altul i-au încredințat informații asupra răscoalei, între aceștia fiind menționați B. P. Hașdeu, Iosif Koncz din Tg. Mureș, colonelul Pfeiffer din Sibiu, avocatul Patița din Alba Iulia și alții.

Dincolo de acest cadru oficial în care s-a desfășurat investigația științifică a lui N. Densușianu vrem să stăruim câteva momente asupra altei surse, de acum martoră și ea a străduințelor istoricului, și anume a corespondenței sale.

Din cele aproape 250 de scrisori păstrate în arhiva sa personală la BAR ne vom opri numai asupra acelor ce pot să aducă lumină atît din perioada cercetărilor sale în arhivele și bibliotecile din Ungaria și Transilvania cît și a celor care comentează apariția cărții sale în 1884.

Interesul asupra cercetărilor sale în arhivele și bibliotecile amintite a fost deosebit de mare, nu numai din partea Societății Academice, a istoricilor timpului cît și a unor personalități politice. De fapt Densușianu a știut să întrețină viu acest interes prin informațiile pe care le trimitea în țară. La rîndul lor, destinatarii oarecum surprinși de bogatul material păstrat peste granițe referitor la istoria românilor, îl solicită permanent pe Densușianu.

Am releva cu prioritate însă corespondența cu fratele său, Aron Densușianu. Deosebit de interesantă este scrisoarea lui Aron Densușianu trimisă din Brașov în 29 dec. 1877⁸, perioadă în care Nicolae Densușianu lucra încă la prima variantă a lucrării sale. „În istoria lui Horia partea cea mai puternică este introducerea în care întregii revoluționi să i se dea caracterul sublim al luptei unui popor, conștient de drepturile și naționalitatea lui, contra apăsătorului, . . . Cugetă ca s-o scrii atît pentru noi cei de aici, care în toată ziua avem încă de a suferi și de a repeta în praxă viu încă experiențele seculare, cugetă mai vîrtos că o scrii pentru acea însemnată parte din poporul român, care din nefericire nu cunoaște azi, pe cei ce trăim și suferim foarte puțin, iară pe moșii și strămoșii noștri nu-i cunosc deloc“. „Drept aceea pune-le o icoană înaintea ochilor dinaintea căreia să le singere lor inima, fie cel puțin în câteva momente de lectură“. În perioada cît a lucrat la Pesta, Aron a fost ținut la curent de Nicolae cu rezultatele cercetărilor. Astfel la 10 nov. 1878⁹ Nicolae își exprimă îndoiala că ar putea ajunge și la Viena pentru a cerceta și acolo actele procesului lui Horea. În aceeași scrisoare spune că „îmi este greu a mă despărți fără a decopia tot ce găsesc interesant și util“. O altă scrisoare, probabil din decembrie 1878, perioadă în care se afla la Arhiva Statului din Pesta unde consultă fondurile Arhivei.

⁸ S $\frac{39(2)}{DXXX}$.

⁹ S $\frac{75(5)}{DXXX}$.

Cancelariei transilvane și unde se duce „din număr în număr”.¹⁰ Arhiva fostului Consiliu locotenențial ar fi importantă „pentru evenimentele petrecute pe teritoriul Ungariei și în special în comitatele Aradului, Bihorului și în Banat, ce sînt așa de puțin cunoscute”. Și încă o dată probitatea sa științifică răzbate din aceeași scrisoare: „În colecțiunile de manuscrise din Muzeul Transilvan din Cluj încă se află o mulțime de documente copiate din actele guvernului, însă mai bine aș voi să folosesc originalele decît copiile făcute de alții”.

Nu numai Aron îi urmărește cu interes cercetările ci și Aug. Treboniu Laurian de exemplu. În octombrie 1878 îi scrie la Pesta că „ni-ar interesa să cunoaștem toate publicațiunile istorice făcute în Ungaria de la anul 1848 încoace, fie în limba latină, fie în cea germană, fie în cea maghiară”.¹¹ Apoi în 12 ian. 1879 „Și în genere faci bine dacă copiezi toate documentele manuscrise relative la Români”.¹² Apoi Visarion Roman îl ține la curent cu ședințele Academiei în care i se analizează și i se apreciază rapoartele periodice trimise. Interesul lui Densușianu față de viitoarea sa lucrare îl determină să apeleze pentru informații în diverse locuri și la diverse persoane. Scrisori din Cîmpeni, Baia de Aramă, Alba Iulia apar frecvent în corespondență. Nume ca al lui Jakab Elek, Koncz József sînt legate de informațiile din arhive și biblioteci solicitate de Densușianu. Interesantă o scrisoare din februarie 1880 a lui Francisc Hossu Longin prin care acesta se scuză că nu-i poate da informațiile cerute relative la familia lui Crișan. Apoi două scrisori de la Emil Picot din Paris (1877 și 1883), precum și alte patru de la profesorul Eduard Meyer din Berlin (1884—1885), scrisori ce fac obiectul unor schimburi de informații istorice precum și de publicații.

Apărută în 1884, *Revoluțiunea lui Horia*, cu gîndul nemărturisit al lui Densușianu de a-și închina opera centenarului evenimentelor de la 1784, lucrarea s-a impus în contemporaneitate ca singura temeinică, prin solida ei informație și spirit critic. Încununată pe drept de Academie cu premiul „I. Heliade Rădulescu” pe anul 1885,¹³ în urma raportului lui G. Bariț și B. P. Hașdeu, lucrarea a fost primită cu deosebit entuziasm. Ioan Pușcariu, Timotei Cipariu, Francisc Hossu Longin, Simion Mihali Mihalescu, fostul profesor de la Blaj, acum la Craiova, dr. Alexis din Năsăud, istoricul ungar Thalóczy Lajos, nu pregetă să-l felicite atît pentru operă cît și pentru premiul Academiei. Dintre toate însă îl vom cita pe Hașdeu: „Iată cea dintîi și singura pînă acum lucrare pe deplin serioasă asupra istoriei moderne a românilor, adică nepărtinitoare, scrisă cu spirit rece, combinînd elementele sale într-un mod critic și, mai presus toate, lucrare întemeiată pe cunoașterea directă a tuturor fîntînilor”.

¹⁰ S $\frac{75(6)}{DXXX}$.

¹¹ S $\frac{44(1)}{DXXXIII}$.

¹² S $\frac{44(4)}{DXXXIII}$.

¹³ Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. 24.

Depășind cele trei precedente istoriografice *Istoria Horii și a poporului românesc din Munții Apuseni*, a lui Al. Sterca Șuluțiu, *A Hora — támadás története*, a lui Teleki Domokos, precum și lucrarea lui Szilagyi Ferenc, *A Hora — világ Erdélyben*, N. Densușianu prin „monografia extraordinar de bine informată”¹⁴ a fost și va rămîne cu deosebire un istoric prin excelență al răscoalei lui Horea.

L'HISTOIRE D'UN LIVRE: „LA RÉVOLTE DE HORIA”

Résumé

L'auteur, en se fondant sur une bibliographie, rigoureusement sélectionné, fait une succincte, mais intéressante histoire des recherches scientifiques de N. Densușianu en ce qui concerne la grande révolte des années 1784—1785.

¹⁴ N. Iorga în „Lucefărul” 1911, p. 218—219.